

EILA RANTONEN

Maahanmuuttajat ja kirjallisuus Suomessa ja Ruotsissa

”Me olemme täällä, halusittepa tai ette”, totesi vuonna 2008 Kulttuurikeskus Caisassa somalialaistaustainen kirjailija Mohamed Sh. Hassan. Hän viittasi puheessaan Pohjoismaiden muuttuneeseen tilanteeseen: maiden monikulttuuristuminen on realiteetti, jonka seurauksia käsitellään myös kirjallisuudessa. Somalinkieliseen kirjallisuuteen erikoistunutta ruotsalaista Scansom-kustantamoja edustava Hassan osallistui pohjoismaiseen tapaamiseen ”Kielten kudos – monikulttuurinen kirjallisuustapahtuma”, jonka olivat järjestäneet Helmet-kirjastot ja Kulttuuritarha. Kokouksen tarkoituksena oli edistää pohjoismaisten maahanmuuttajakirjailijoiden välistä yhteistyötä.

Kontaktien luominen pohjoismaisten kirjailijoiden kanssa on Suomessa asuville ulkomaalaistaustaisille kirjailijoille hyödyllistä, koska monilla etnisten vähemmistöjen järjestöillä on etenkin Ruotsissa pitkä historia ja runsaasti käytännön kokemusta. Ruotsalaisen

maahanmuuttajakirjailijoiden yhdistyksen *Invandrarförfattarbundetin* mukaan Ruotsissa oli vuonna 2000 yli 700 kansallisia ja muita etnisiä vähemmistöjä edustavaa kirjailijaa. Maan suurista kirjailijajärjestöistä mainittakoon virolaisten, kurdien, latinalaisamerikkalaisten, persialaisten, puolalaisten, kreikkalaisten, ruotsinsuomalaisten ja turkkilaisten kirjailijayhdistykset (ks. Gröndahl 2002, 42). Näillä on omia kustantamojaan, joista osa on perustettu jo 1960- ja 1970-luvuilla. Järjestäytyminen oli seurausta 1960-luvun etnisten vähemmistöjen voimakkaasta liikehdinnästä ympäri maailmaa.

Ruotsiin muutti runsaasti siirtolaisia heti toisen maailmansodan jälkeen etenkin Etelä-Euroopasta. Koska Ruotsi säästyi toisen maailmansodan tuhoilta, se kykeni teollistumaan ripeästi sotien jälkeen. Teollisuus veti työvoimaa maahan etenkin 1970-luvulla, jolloin myös suomalaisia lähti joukoittain Ruotsiin pakoon Suomen työttömyyttä. Tuolloin Ruotsiin muutettiin jo eri puolilta maailmaa, kuten Afrikasta, Aasiasta ja Etelä-Amerikasta. Suurimpia maahanmuuttajaryhmiä Ruotsissa ovat olleet ruotsinsuomalaisten ohella iranilaiset ja bosnialaiset. Nykyään yli miljoonalla ruotsalaisella on juuret ulkomailla (ks. Gröndahl 2002, 36). Pakolaisille on myönnetty turvapaikkoja Ruotsissa runsaasti verrattuna muihin Euroopan maihin, kun taas Suomessa pakolaisten ja muiden maahanmuuttajien osuus väestöstä on ollut Euroopan pienimpiä. Suomen suurista pakolaisryhmistä mainittakoon esimerkiksi 1970-luvulla Suomeen tulleet chileläiset ja vietnamilaiset sekä 1990-luvulta lähtien somalit ja kurdit. Nykyisin maahanmuutto on lisääntynyt etenkin lähialueilta, kuten Virosta ja Venäjältä. Suomi on alkanut houkutelaa työvoimaa ulkomailta vasta viime vuosina, jolloin esimerkiksi tietotekniikan aloille on värvätty työntekijöitä erityisesti Intiasta ja Kiinasta.

Maahanmuuttajan näkökulma oli kuitenkin edustettuna suomalaisessa kirjallisuudessa jo 1970-luvulla: kenialaisen Joseph Owindin (s. 1943) teos *Kato, kato nekru* (1972) vie lukijan kylmälle safarille suomalaisten rasismiin. Kirja on ironinen tilitys ennakkoluulojen piirittämästä afrikkalaisesta miehestä, joka opiskelee sosiologiaa Suomessa 1960-luvulla, jolloin maassa oli vain kourallinen ulkomaalaisia. Siinä

kuvataan Frantz Fanonin hengessä omakohtaisesti tilanteita, joissa kenialaismies joutuu kohtaamaan länsimaisia fantasioita ja herättää länsimaalaisissa ihmytyksensekaista iloa ja pelkoa. Suomalaiset elävät tiedon takametsissä suhtautumisessaan afrikkalaisiin, joita ”toljotetaan kuin heidät olisi viikko sitten reväisty viidakosta” (Owindi 1971, 34). Afrikkalaisena Owindin oletetaan automaattisesti olevan lyömätön tanssija ja rumpujen soittaja: ”Ei jokainen afrikkalainen osaa hakata rumpuja, tulkita niiden kosmista sanomaa – eihän jokainen suomalainen osaa soittaa kannelta.” (Mts. 26.) Owindin armoton, mutta hupaisa analyysi suomalaisten käytöksestä herätti eri medioissa laajalti huomiota. Maahanmuuttajakirjailijaksi Owindia ei vielä 1970-luvulla hoksattu kutsua – uudissana keksittiin vasta myöhemmin.

Maahanmuutto ei suinkaan ole uusi aihe pohjoismaisessa, saati suomalaisessa kirjallisuudessa. Vanhastaan maahanmuuttajakirjallisuutta ovat Suomessa edustaneet lähiseuduiltamme tulleet evakko- ja emigranttikirjailijat, kuten inkeriläiset, venäläiset, balttilaiset ja karjalaiset kirjailijat. Esimerkiksi Ella Ojala (s. 1929) on kirjoittanut sykähdyttävästi pienen tytön silmin inkeriläisten kohtalosta toisen maailmansodan jaloissa teoksessaan *Pitkä matka* (1988) ja vepsäläisyntyinen Raisa Lardot (s. 1938) evakkotaustastaan teoksessa *Russa, russa* (1994).

Nykyistä lähiseutujen muuttoliikettä ja monikulttuurisuutta edustaa puolestaan ruotsiksi kirjoittava venäläissyntyinen Zinaida Lindén (s. 1963), joka on saanut vaikutteita venäläisen ja pohjoismaisten kulttuurien ohella myös japanilaisesta perinteestä. Lindénin romaanin *Kirjeitä Japanista* (2007) kertojat Ivan ja Irina keskustelevat kansallisista identiteeteistä: suomalaisuuden, venäläisyyden ja suomenruotsalaisuuden ohella he pohtivat etnisen identiteetin vapaaehtoista valintaa. Alun perin Venäjän Karjalan kirjailijoita on Arvi Perttu (s. 1961), joka on muuttanut Suomeen Petroskoista ja ryhtynyt kirjoittamaan karjalan kielen ohella suomeksi. Venäjällä asuessaan Perttu joutui punnitsemaan, kannattaako hänen kirjoittaa karjalan kielellä, jolla on varsin harvalukuinen yleisö, vai ryhtyäkö julkaisemaan venäjäksi, jolla voisi tavoittaa laajemman lukijakunnan. Perttu muutti kuitenkin Suomeen

ja alkoi kirjoittaa suomen kielellä. Hän on julkaissut Suomessa muun muassa romaanin *Papaninin retkikunta* (2006), joka kuvaa Karjalan kirjailijaliiton toimintaa Stalinin vainojen aikaan 1930-luvulla. Lähialueiden maahanmuuton toista polvea edustavat puolestaan Jutta Zilliacus sekä Sofi Oksanen, jotka ovat kirjoittaneet virolaisesta kulttuurista. Oksasen *Puhdistus* (2008), joka kuvaa kriittisesti virolaisten tilannetta Neuvostoliiton miehityksen aikana, sai Finlandia-palkinnon vuonna 2008.

Vaikka Suomessa ulkomaalaistaustaisia kirjailijoita on lukumääräisesti vähän verrattuna Ruotsiin, myös täällä on debytoinut lukuisia kirjailijoita, jotka ovat muuttaneet Suomeen eri puolilta maailmaa, kuten Umayya Abu-Hanna, Roman Schatz, Alexis Kouros, Philippe Quicheteau, Wilson Kirwa, Tao Lin, Yousif Abu al Fawez, Farzaneh Hatami Landi ja Maritza Núñez. Lisäksi monet maahanmuuttajat ovat julkaisseet suomalaisissa antologioissa yksittäisiä runoja ja novelleja.

Seuraavassa luon katsauksen ulkomaalaistaustaisiin kirjailijoihin ja heidän suosimiinsa kirjallisuuden lajeihin suomalaisessa ja ruotsalaisessa nykykirjallisuudessa. Tarkoitukseni ei ole vertailla kirjailijoita kattavasti, etenkin kun ruotsalaisten maahanmuuttajien kirjallisuus on huomattavasti runsaampaa kuin Suomessa, vaan esitellä monikulttuurisuuden kysymyksiä molempien maiden kirjallisuudessa.¹⁸

Maahanmuuttajien kirjallisuuden määrittelyä

Kansainvälisten muuttoliikkeiden myötä maahanmuuttajien kirjallisuudesta on alettu puhua omana kirjallisuuden lajinaan. Kun ihmiset ovat liikkuneet maasta toiseen ja ryhtyneet kirjoittamaan uusissa kotipaikoissaan, tämä on merkinnyt kirjallisuus- ja taidekäsitusten muuttumista, siirtymistä ja sekoittumista. Tälle kulttuurien väliselle

18. Ruotsalaisten maahanmuuttajien kirjallisuuteen keskittyy esim. Satu Gröndahlin artikkeli ”Invandrar- och minoritetslitteraturer i Sverige” teoksessa *Litteraturens gränsland* (2002).

kirjallisuudelle on alettu kehitellä uusia nimityksiä. Esimerkiksi *maahanmuuttajakirjallisuuden* käsite (engl. ”migrant literature”) edustaa uudissanaa ja laveaa lajinimikettä, jossa yhdistyvät aiemmat *siirtolaiskirjallisuuden* ja *pakolaiskirjallisuuden* lajit. Myös *diasporisella kirjallisuudella* viitataan kaukana entisistä kotimaistaan elävien kansanosien kirjallisuuteen, kuten somalialaiseen kirjallisuuteen Pohjoismaissa. (Rantonen 2006, 121–122.) Muuttoliikkeiden yhteydessä puhutaan myös *ylirajaisesta* (”transnational”) kirjallisuudesta, jolla tarkoitetaan erilaisten kirjallisuuksien tapoja ylittää ja kyseenalaistaa etnisiä, kansallisia, valtiollisia ja kulttuurisia rajoja.

Vaihtuvat nimitykset (maahanmuuttajakirjallisuus, monikulttuurinen kirjallisuus, diasporinen kirjallisuus, ylirajainen kirjallisuus, uus-suomalainen kirjallisuus, suomalaistunut kirjallisuus) osoittavat paitsi kentän uutuutta tutkimusalueena, myös maahanmuuttoon yleisesti liittyvien nimitysten kiistanalaisuutta ja problemaattisuutta.

Monikulttuurisen kirjallisuuden ja maahanmuuttajien kirjallisuuden kannalta keskeisiä kysymyksiä kuitenkin ovat: Miten kirjailijat ilmaisevat omaa identiteettiään ja perinnettään siirtyessään uuteen kulttuuriin? Mitä vaikutteita he omaksuvat uusista kotipaikoistaan kirjoituksiinsa? Miten maahanmuuttajat sijoittuvat ja löytävät paikkansa kirjallisuusinstituution eri kentillä, kuten julkaisutoiminnassa?

Maahanmuuttajien kirjallisuudessa käsitellään usein vähemmistöjen asemaa, kulttuurisia törmäyksiä, etnisten yhteisöjen sisäisiä eroja, ikäpolvien välisiä skismoja ja maahanmuuttajien lasten identiteetin etsintää. Etnisten yhteisöjen tutkimuksessa on tähdennetty sitä, että vähemmistöt joutuvat sopeutumaan valtakulttuurin normeihin, kun taas valtaväestön ei yleensä tarvitse mukautua vähemmistöihin. Myös maahanmuuttoa kuvaavassa kirjallisuudessa on erotettu keskeisiä teemoja, jotka liittyvät vähemmistöjen syrjittyyntä asemaan, kulttuurikonflikteihin sekä siirtolaisten ja pakolaisten eristäytymiseen ja sivullisuuteen. Näitä käsitellään esimerkiksi työelämän, koulukokemusten ja erilaisten tapojen kuvauksella (ks. esim. Gröndahl 2002, 45–46).

Suosittua siirtolaisten ja pakolaisten kirjallisuudessa on kulttuuri-identiteettien ja kielellisten erojen pohdinta. Monet ulkomaalaistaus-

taiset kirjailijat tarkastelevat myös niin kutsutun toisen sukupolven maahanmuuttajien muuttunutta arvomaailmaa. Lisäksi maahanmuuttajakirjallisuutta luonnehtii se, että sillä on eri tehtäviä kuin valtaviiran kirjallisuudella. Se vahvistaa etenkin omasta kulttuuripiiristään erilleen joutuneiden kansanosien yhteenkuuluvuutta. Monet ulkomailla elävät kirjailijat ryhtyvät kertomaan kansansa aiemmista vaiheista ja edellisten sukupolvien perinteistä. Kirjallisuuden tehtävänä on tällöin toimia kulttuurisena muistina. (Rantonen 2006, 122–123.)

Vaikka ulkomaalaistaustaiset kirjailijat käsittelevät usein kulttuurien välisen kohtaamattomuuden ongelmia, on syytä myös korostaa, että maahanmuuttajista tehty tutkimus, samoin kuin julkinen puhe maahanmuutosta, painottuu maahanmuuttajien ongelmiin. Tämä on voinut merkitä sitä, että myös kirjallisuudessa maahanmuuttajakirjailijoiden ja maahanmuuttaja-aiheen on tulkittu edustavan yksipuolisesti vain uhrinäkökulmaa ja ongelmien kuvausta.

Omaelämäkerrallinen proosa, kolumnit ja pakinat

Etenkin omaelämäkerrat ovat suosittuja maahanmuuttajien keskuudessa. Omaelämäkerran kehyksessä he käsittelevät usein etnistä ja kansallista identiteettiään sekä suhdettaan uuteen kotimaahan. Myös Suomessa ja Ruotsissa omaelämäkerrallinen kirjoitus on suosittua. Maahanmuuttajien teokset perustuvat usein heidän kirjeenvaihtoonsa ja päiväkirjoihinsa, joissa he kertovat hupaisista kulttuurieroista, kuten ranskalaisen Philippe Quicheteaun (s. 1967) teos *Sunnuntaikirjeitä Suomesta. Courier de Finlande* (1999) ja marokkolaissyntyisen M’hammed Sabourin teos *Suomalainen unelma* (1999). Kirjailijat ovat toimineet myös kolumnisteina ja pakinoitsijoina. Pakinatyyli näkyy esimerkiksi saksalaissyntyisen Roman Schatzin (s. 1960) teoksessa *Suomesta, rakkaudella* (2005) ja palestiinalaissyntyisen Umayya Abu-Hannan (s. 1961) teoksessa *Sinut* (2007). Niissä kerrotaan kirkeitä ja

humoristisia havaintoja suomalaisesta elämänmenosta ja kulttuurisista väärinkäsityksistä. Suomessa yhä vallitsevaan venäläisvihaan tarttuu Inna Latiseva (s. 1955) omaelämäkerrallaan *Ryssänä Suomessa. Vieras väärästä maasta* (2010). Siinä kuvataan, miten Suomessa asuvat venäläiset eivät tohdi puhua venäjää julkisesti eivätkä opeta sitä Suomessa syntyneille lapsilleenkaan, koska he häpeävät venäläisyyttään. Myös Anita Kuronen (s. 1992) havainnollistaa novellissaan *Ikävä* (2009) suomalaisten kylmäkiskoista suhtautumista venäläisiin.

Kirjailijoiden taustat voivat olla jo lähtömaissaan monikulttuurisia. Esimerkiksi Wilson Kirwan (s. 1974) omaelämäkerta *Juoksijasoturin ihmeellinen maailma* (2006) sijoittuu kahteen maahan, Keniaan ja Suomeen. Nandi-isän ja maasai-äidin lapsena Kirwa kuului jo Keniassa kahteen eri etniseen yhteisöön. Kirwan kirjassa vertaillaan humoristisesti suomalaista ja kenialaista yhteiskuntaa, mutta se sisältää myös kriittisiä jälkikoloniaalisia näkökulmia: esimerkiksi kuvaillessaan nöyryyttävää kohteluaan Italian tullissa Kirwa toteaa eurooppalaisten vallan Afrikan maat, vieneen sieltä orjia ja rikkauksia sekä murhaneen massoittain ihmisiä, mutta kun afrikkalaiset tulevat Eurooppaan, heitä epäillään oitis roistoiksi (Saure 2006, 362).

Monet ulkomaalaistaustaiset kirjailijat käsittelevät sitä, miten oma kansallinen ja kulttuurinen identiteetti joutuu uuteen valoon uudessa kotimaassa ja uusien perhesuhteiden myötä. Esimerkiksi Israelista 1980-luvun alussa Suomeen muuttanut Umayya Abu-Hanna käyttää omaelämäkerrallisessa *Sinut*-teoksessaan (2007, 10) itsestään nimityksiä, kuten ”minäminiä” ja ”minäarabiminiä”, jotka tähdentävät humoristisesti sekä hänen kulttuuri-identiteettiään että aviovaimon rooliaan suomalaisen suvun uutena jäsenenä. Tulokkaan muukalaisuutta yritetään luokitella eri tavoin: naapurit haukkuvat häntä mustalaiseksi, uusnatsi saattelee hänet mopolla kotiin, hammaslääkäri puolestaan ihailee hänen vahvoja hampaitaan eteläisen rodun tunnusmerkkinä, ja naapurit jopa säntäävät pakoon, kun hän pyytää apua (Abu-Hanna 2007, 18).

Perheen ja suvun historian käsittely on yleistä maahanmuuttajien teoksissa. Myös maahanmuuttajien lapset kirjoittavat usein vanhempi-

ensa elämästä siirtolaisena ja pakolaisena. Syynä tälle voi olla etenkin monille kulttuureille ominainen tapa korostaa sukuyhteyttä, mikä voi vielä vahvistua uudessa kotimaassa, jossa voidaan olla valtakulttuuriin nähden ulkopuolisia. Esimerkiksi omaelämäkerrallisessa teoksessaan *Tätt intill dagarna: berättelse om min mor* (2006, ”Päivistä kiinni pitäen: äitini tarina”) ruotsalainen Mustafa Can (s. 1969) kirjoittaa koskettavasti päiväkirjamuodossa kuolevan äitinsä elämästä kurdikylässä ja Ruotsissa hieman eksyneenä maahanmuuttajana. Myös Dilsa Demirbag-Steen (s. 1970) kertoo teoksessaan *Stamtavlor* (2005, ”Sukutauluja”) Turkin kurdien elämänvaiheista ja pakolaisajasta Ruotsissa. Demirbag-Steen kuvaa myös kriittisesti kurdiperinteen pakko-avioliittoja ja ”kunniamurhia”. Heini Saraste on puolestaan kirjoittanut elämäkerran *Mahabad* (2007), joka kertoo samannimisen kurdinaisen Mahabadin sekä hänen sisarustensa ja vanhempiensa elämästä eri puolilla maailmaa, kuten Kurdistanissa, Iranissa, Turkissa, Saksassa ja Suomessa.

Mutta maahanmuuttaja-aiheen käsittely ei aina merkitse omaelämäkerrallisuutta. Monet lukijat pitävät ulkomaalaistaustaisten kirjailijoiden teoksia liian helposti omaelämäkerrallisina, etenkin jos ne käsittelevät maahanmuuttoa. Esimerkiksi monet lukijat ylitulkitsivat ruotsalaisen Jonas Khemirin (s. 1978) romaanin *Ett öga rött* (2003, *Ajatussulittaani*) päähenkilön kuvauksen omaelämäkerralliseksi muistelmaksi, vaikka kirja sisältää monia metafiktiivisiä vihjeitä, jotka todistavat päinvastaista. Monet maahanmuuttajat ja heidän lapsensa ottavatkin eri tavoin etäisyyttä omaelämäkerralliseen kirjoittamiseen, johon heidän teoksensa liian helposti samastetaan. Esimerkiksi juuriltaan tunisialaisen Khemirin seuraavassa teoksessa *Montecoressa* (2007) leikitellään postmoderniin tapaan kirjailijan tekijyydellä ja omaelämäkerrallisilla viittauksilla (päähenkilön nimikin on sama kuin kirjailijan), mutta samalla tekstissä kiistetään suoraviivainen omaelämäkerrallisuus. Romaanissa häivytetään ja venytetään toden ja fiktion rajaa niin paljon, että teoksen omaelämäkerralliset ainekset jäävät lopulta arvoitukseksi.

Identiteetit kulttuurien välissä

Kulttuurierojen ja tapojen vertailu on tyypillistä maahanmuuttajia kuvaavissa kertomuksissa. Esimerkiksi Tao Linin (s. 1967) esikoisromaanissa *Suomen taivaan alla* (2008) kiinalainen nainen Ling tarkkailee Suomen hiljaista ja kaunista ”satumaata” vertailemalla suomalaisia ja kiinalaisia tapoja. Unkarilaistaustainen, mutta Suomessa kasvanut lasten- ja nuortenkirjailija Harri Istvan Mäki (s. 1968) kertoo, kuinka hän nautti lapsena unkarilaisten isovanhempiensa kertomista tarinoista, jotka liittyivät niin suvun kuin Unkarinkin historiaan. Hänen mukaansa eri kulttuurien ja tarinoiden ristitulessa eläminen vaikutti tapaan ymmärtää maailmaa: luterilainen ja katolinen maailmankuva olivat aika erilaisia, kuten myös unkarilainen ja suomalainen sota- ja legendahistoria (Mäki 2007). Kulttuurien välissä olemista kuvaa myös Ranya ElRamlyn (s. 1974, nykyään Paasonen) romaani *Auringon asema* (2002), joka on proosarunon muotoinen kertomus nuoren tytön suhteesta eri kansallisuuksia edustaviin vanhempiinsa. Kertoja pohtii egyptiläisen isän ja suomalaisen äidin kulttuurieroja, jotka kiteytyvät arkisissa tavoissa. Hän joutuu tekemään omia valintojaan, koska eri tapoja ei voi noudattaa yhtä aikaa.

Etnisten vähemmistöjen jäsenet neuvottelevat asemastaan sekä valtakulttuurissa että omassa yhteisössään. Kulttuurien välissä eläminen voi merkitä oman kulttuuriyhteisön sääntöjen ja perinteiden uudelleen arviointia. Monet maahanmuuttajat ja heidän lapsensa kuvaavat maahanmuuttajien keskinäisiä yksilöllisiä ja sukupolvien välisiä eroja ja konflikteja. Siirtolais- ja pakolaisyhteisöjen seuraavat sukupolvet voivat pitää perittyä kulttuuri-identiteettiä ja yhteisön sukupuolirooleja liian ahtaina. Esimerkiksi iranilaistaustainen Marjaneh Bakhtiari (s. 1980) kuvaa romaanissaan *Kalla det vad fan ni vill* (2005, *Mistään kotoisin*) hersyvästi Ruotsissa asuvien musliminaisten tapoja pitäytyä muslimiperinteen naismalleissa ja myös irrottautua niistä. Toisesta kulttuuriperinteestä ammennetut arvot voivat voimistua etenkin uhan alla. Esimerkiksi koulussa kiusattu ruotsalais-marokkolainen Halim saa Khemirin *Ajatussulttaanissa* voimaa arabialaisista perinteistään ja sank-

rihahmoistaan. Khemirin *Montecoressa* taas havainnollistetaan, miten maahanmuuttajien lapset edustavat poissa paikoiltaan olevaa ”kolmatta” ryhmää, joka ei ole helposti määriteltävissä tai luokiteltavissa:

Yhdessä me ollaan poikkeus, yhdessä ME jotka kieltäydytään niiden säännöistä eikä lokeroiduta, ME jotka räjäytetään niiden kategorisoinnit koska me ei olla svennejä eikä maahanmuuttajia, me ollaan ikuisesti sijoittamattomia. [--] Meillä on tunisialaiset isät ja ruotsalaistanskalaiset äidit eikä me olla ihan suedis eikä ihan arabis vaan jotakin muuta, jotakin kolmatta ja tieto siitä että tämä yhteisö ei ole ihan yksinkertainen kasvattaa meidät luomaan oman lokeron, uuden yhteisön josta puuttuu rajat, josta puuttuu historia, se on kreolisoitu piiri jossa kaikki on sekoitettua ja miksattua ja hybridisoitua. (Khemiri 2008, 284.)

Maahanmuuttajia käsittelevässä kirjallisuudessa etnisyyttä kuvataan usein valittuna roolina, performanssina. Etninen identiteetti voi edustaa myös näyteltyä roolia: esimerkiksi *Montecoren* tunisialainen päähenkilö Abbas esittää Tunisian Tabourkassa länsimaisille turistinaisille eksoottista ja eroottista orientaalia. Hybridinen identiteetti taas voi olla maahanmuuttajan tietoinen strateginen ratkaisu, jonka avulla on tarkoitus pärjätä uudessa kotimaassa. Abbas esimerkiksi päättää ottaa taiteilijanimekseen yhdistelmän ”Abbas Christer Holmström Khemiri” tunnetun ruotsalaisen taidevalokuvaajan mukaan menestyäkseen ruotsalaisessa yhteiskunnassa.

Maahanmuuttajien kirjallisuudessa kuvataan usein tapahtumia eri maissa sekä maahanmuuttajien yhteyksiä entisiin kotimaihinsa. Esimerkiksi Tao Linin teoksessa *Suomen taivaan alla* kuvataan, kuinka kiinalainen päähenkilö Ling pitää yhteyttä sukulaisiinsa Kiinassa. Diasporassa elävien siirtolaisten ja pakolaisten yhteyksiä entisiin kotimaihinsa ja liikkumista erilaisten etnisten, kansallisten ja valtiolisten rajojen yli on nimitetty yllirajaisiksi yhteyksiksi. Yllirajaisella ja diasporisella identiteetillä viitataan kansallisvaltioiden ja kulttuurien rajoja halkoviin identiteetteihin. Nämä voivat olla kytköksissä niin

globalisaatioon kuin ihmisten kokemuksiinkin. (Ks. Hakkarainen 2005, 19.)

Maahanmuuttajien kertomuksissa ilmenee usein niin kutsuttu relationaalinen identiteetti, jossa korostuu yksilön suhde yhteisön jäseniin. Maahanmuuttajien teoksissa korostuu tavallista vahvemmin perheen ja suvun merkitys. Myös maahanmuuttajien lapset kirjoittavat usein vanhemmistaan ja sukunsa vaiheista. Syynä tälle voi olla heidän halunsa tutkia omia juuriaan. Sukuyhteys voi vahvistua uudessa kotimaassa, jossa koetaan ulkopuolisuutta. Esimerkiksi Heini Sarasteen kirjoittama *Mahabad* (2007) on paitsi samannimisen kurdinaisen Mahabadin elämäkerta, myös kertomus hänen sukunsa elämänvaiheista Kurdistanissa, Iranissa, Turkissa, Saksassa ja Suomessa. Maryam Hamadonin (s. 1991) novellissa *Seurapiirihai* (2009) kerrotaan puolestaan eloisesti laajasta syyrialaisesta suvusta, kuten kertojan tädeistä ja sedistä, jotka näyttäytyvät välillä yhteisönä, välillä yksilöinä: ”Seitsemän tättä muuttuu päivällä yhdeksi gynekologiksi, yhdeksi arkkitehtuurin professoriksi, kahdeksi farmaseutiksi ja kolmeksi kotiäidiksi [--]” (Hamadon 2009, 15.) ”Isoisä ja paikat, joissa isoisä on asunut ja siinä sivussa isoäiti ovat hämähäkinverkko, johon 11 henkeä takertuu, ja kymmenestä hengestä lähtee viivoja eteenpäin.” (Mts. 16.) Novellin minäkertoja vaihtaa välillä puhettaan minämuodosta me-kerrontaan, mikä kertoo hänen läheisestä suhteestaan muihin perheenjäseniin.

Kollektiivisuutta voidaan ilmentää myös tuomalla kertomuksiin monia kertojia ja puhujia, jotka edustavat yhteisön eri ääniä. Vastavasti *Montecoressa* voidaan erottaa monien ja keskenään tasa-arvoisten kertojien ja puhujien käyttöä. Ruotsalaisen Jonasin ja tunisialaisen Kadirin kirjeenvaihto kahden mantereen, Euroopan ja Afrikan välillä luo teokseen kansainvälisen kehyksen ja korostaa kulttuurien välistä dialogia. Juuri kirjemuodon avulla teokseen voidaan luoda autenttinen vaikutelma kirjeiden kirjoittajien puheesta. Tämä on yksi keino antaa ääni helposti ääntä vaille jääville siirtolaisille Ruotsissa.

Monikulttuurisessa kirjallisuudessa kuvataan usein siirtymiä kulttuurista toiseen, kuten Hamadonin novellissa *Seurapiirihai* kiteytetään: ”[--] minä tiedän, mitä tapahtuu joka kesä kun hyppää maailmasta

toiseen ja horjuu hetken ennen kuin kaikesta tulee tasaista.” (Hamadon 2008, 14.)

Muuttoliikkeiden vaikutus näkyy myös kerronnallisissa ratkaisuis-
sa, kuten monikulttuuriselle kirjallisuudelle ominaisissa paikkojen ja
tilojen uudenaikaisissa kuvauksissa (ks. myös Prince 2005, 373), joilla
pyritään kuvaamaan ihmisten suhteita ja yhteyksiä entisten ja nykyisten
kotipaikkojensa välillä. Tämä voi luoda teoksiin omintakeisia paikallisia
järjestyksiä ja ajallisia kronologioita, joissa voivat limittyä paitsi yksityis-
ten henkilöiden elämänhistoriat, myös kansojen historiat. Tyypillistä
on etenkin päähenkilöiden elämänvaiheiden kuvaaminen eri maissa ja
eri aikoina. Mukana voi olla myös suvun ja kansan historian käsittelyä,
kuten Canin teoksessa *Tätt intill dagarna*, joka kuvaa hänen äitinsä
elämänvaiheita kurdikylässä ja myöhemmin Ruotsissa. Teosten ker-
ronnassa voi esiintyä eri maiden historiallisia ajanjaksoja rinnakkaisina
kronologioina. Esimerkiksi Khemirin *Montecoressa*, jota voi nimittää
teemojensa puolesta jälkikoloniaaliseksi romaaniksi, kuvataan Abba-
sin elämänvaiheiden välityksellä rinnakkain Ranskan siirtomaasodan
vaikutuksia Algeriassa ja Tunisiassa 1950- ja 1960-luvulla, Tunisian
modernisoitumista 1970-luvulla sekä Ruotsin 1980- ja 1990-lukujen
lähihistoriaa. Owindin ja Kirwan elämäkertoissa kuvataan sekä Keniaa
että Suomea. Etenkin kirjemuoto on taitava kirjallinen keino kuvata
ihmisten elämää ja kokemuksia eri maissa, kuten Quicheteaun, Lin-
dénin ja Khemirin teoksissa.

Kielellisiä käännöksiä ja välivyöhykkeitä

Maahanmuuttajakirjallisuudelle on tyypillistä kulttuurisen kääntämisen
prosessi, jossa vieraan kulttuurin merkityksiä “käännetään” omalle kie-
lelle ja omaa kulttuuria puolestaan vieraalle kielelle (Hall 2003, 259).
Esimerkiksi teoksessaan *Ett nytt land utanför mitt fönster* (2001, *Uusi
maa ikkunani takana*) ruotsinkreikkalainen Theodor Kallifatides (s.
1938) pohdiskelee kieleen liittyviä ajatusmaailmoja:

Minun piti oppia ruotsalainen maailma. Miltä aurinko näyttää ruot-
siksi? Tai kuu? Entä meri? Onko ruotsalainen meri nainen vai mies,
vai ei kumpikaan? (Kallifatides 2005, 42.)

Myös vieraan kielen sanat muovautuvat runokieleksi, kuten gruusia-
laisen Huta Gaugan (s. 1935) *Kaupunki*-runossa: *Ija sana "terve" on
kuin tuulen väre.* (Mäki 2000, 55.) Umayya Abu-Hanna tarjoaa useita
esimerkkejä kielellisistä väärinkäsityksistä teoksessaan *Sinut*, jossa
kuvataan kertojan totuttelua suomen kieleen. Arabiassa ei vokaaleilla
ole yhtä keskeistä merkitystä kuin suomen kielessä. Tämä aiheuttaa
lukuisia humoristisia sekaannuksia, kun Abu-Hanna kertoo esimerkiksi
käyvänsä töissä ”päiväkarhussa” (Abu-Hanna 2007, 19) ja syövänsä
jouluna ”lantalaatikkoa” (mts. 36).

Maahanmuuttajien kirjallisuudessa erottuu usein kulttuurisia ker-
roksia, jolloin osa kielikuvista ja sanaleikeistä voi avautua vain kirjailijan
oman kulttuuriyhteisön lukijoille. Etenkin vieraalla kielellä kirjoittavilla
esiintyy usein kirjailijan äidinkielisiä sanoja ja lauseita. Näin äidinkieli
ilmenee tekstissä eräänlaisena ”paineena”, joka nousee välillä uudessa
kotimaassa omaksutun kielen pintaan. Usein etnisten vähemmistöjen
kirjallisuuteen rakentuu kaksoisyteisö, jolloin teosten lukijakunnaksi
on ajateltu sekä valtaväestöä että omaa etnistä yhteisöä. Tämä kuvastaa
kirjailijoiden tapaa ilmaista itseään eri kielten ja kulttuurien välissä.

Khemirin *Ajatussulftaanissa* tukholmalaisen Halimin käyttämää
kieltä on kutsuttu ”rinkebysvenskaksi”, joka on nimetty tukholmalaisen
lähiön mukaan, jossa asuu paljon siirtolaisia ja pakolaisia. Sille ovat
ominaisia esimerkiksi ruotsin kielen normeista poikkeava sivulauseiden
käännetty sanajärjestys ja prepositioiden puuttuminen. (Leonard 2005,
1, 21–25.) Kuitenkin Khemiri on kiistänyt romaanin omintakeisen
kielen edustavan maahanmuuttajien ”hoonoa rootsia” eli ”rinkeby-
svenskaa”. Sen sijaan hän on nimennyt sen ”kreoliruotiksi”, jolla
viitataan eri kulttuuriryhmien vuorovaikutukseen, muutostilassa oleisiin
sekoittuneisiin puhekuulttuureihin, jota sävyttävät erilaiset uudissanat.
Khemiri kutsuu Halimin kieltä myös innovatiiviseksi ruotiksi ja ha-
lim-ruotiksi, koska Ruotsissa kasvanut Halim korostaa arabialaisia

juuriaan murtamalla tahallaan ruotsia ja yhdistelemällä arabialaisia kielikuvia murrosikäiselle tyypilliseen uhittelevaan ”koviskieleen”. Tämä on Khemirin tietoisesti rakentama kirjallinen ratkaisu, joka havainnollistaa kielten välissä elämistä (Tuominen 2004, 26). Suomessa ei ole vielä ilmestynyt tarkemmin lähiöelämää ja maahanmuuttajien puheenpartta kuvaavia teoksia. Mutta esimerkiksi Alexandra Salmelan (s. 1980) novellin *Se oikea, aito maahanmuuttajablues* (2009) fiktiivinen prologi alkaa ulkomaalaisella korostuksella, josta nousee humoristisia sivumerkityksiä. Puheessa ironisoidaan valtaväestön ennakkoluuloisia käsityksiä ulkomaalaisista sosiaaliturvan hyväksikäyttäjinä:

Minä olen mahanmuuntaja. Minä tulin varastaa sun mies. Minä tulin varastaa sun sosiaalietuudet. Minä en työ. [--] Joskus menen kelaan ja muihin toimistoihin, missä hoidan raha ja elämäasiat ja ongelmat. Joskus tapan myös muuitakin mahanmuuttajanaiset meidän maasta ja meidän naapuri maasta, koska he puhuvat kieli, joka minä ymmärän [--]. (Salmela 2009, 48.)

Siirtolaiset ja pakolaiset ylittävät paitsi valtioiden, myös taiteen rajoja. Monikulttuuristen kirjailijoiden kerronnassa usein muunnellaan kekseliäästi eri kulttuurien aineksia. Kulttuurisessa ja sosiaalisessa välitilassa omaksutaan aineksia eri puolilta ja neuvotellaan ja luodaan siltoja eri kulttuuriperinteiden kanssa. Tämä kulttuuristen vaikutteiden siirtyminen (*transkulturaatio*) ja kulttuurisen sekoittumisen (*hybridisaatio*) prosessi on käynnissä monikielisillä kontaktivyöhykkeillä, joita esimerkiksi siirtolaislähiöt edustavat. Maahanmuuttajien sekoittunutta, hybridisoitunutta kieltä on luonnehdittu kielelliseksi koodien vaihdoksi ja yhdistelyksi. Esimerkiksi Khemirin *Montecoressa* viitataan kielelliseen repertuaariin, joka on Ruotsiin muuttaneilla pohjoisafrikkalaisilla siirtolaisilla. He osaavat usein ruotsin ja arabian ohella ranskaa ja englantia. Jonas nimittää tunisialaisen isänsä Abbas Khemirin kieltä teoksessa omaperäiseksi kielten sekoitukseksi, ”khemiriksi”:

Kieltä jossa kaikki kielet ovat sekaisin, kieltä joka erityisen kaikkea liukumisineen ja yhdistettyine omasanoineen, erityissäntöineen ja päivittäisine poikkeuksineen. Kieltä joka on arabian kirouksia, espanjan kysymyssanoja, ranskan rakkaudentunnustuksia, englannin sitaatteja ja ruotsin sanavitsejä. Kieltä jossa g ja h möyryävät syvällä mahassa, jossa aina ”mennään” ulkomaille ”lähtemisen” sijaan, jossa leikkikalut on aina noukittava ”maastosta”. Kieltä jossa ”daccurdo” merkitsee okei ja ”yrttisuola” on tosihyvän synonyymi (vain koska äidit rakastavat yrttisuolalla maustettua popcornia!) [--] Kun lähdetään kotoa, huudetaan ”Beslema kotona”. Onko vielä muutakin? Totta kai, satoja erityissanoja, makaronit ovat ”tisuliineja”, karkki on ”hallouaa”, limsa on ”gazouzia”. (Khemiri 2007, 101.)

Monikulttuurisissa teksteissä esiintyy usein kääntämättömiä sanoja ja ilmaisuja. Kulttuurierot havainnollistuvat kääntämättömien sanojen kautta, ja niitä onkin kutsuttu kulttuurieron metonymioiksi. Ne tekevät edelleen tekstistä kaksi- tai monikielisen tuodessaan toisen kielen mukaan kirjoitukseen. Kääntämättömien sanojen ja ilmaisujen käyttöä on pidetty myös poliittisena tekona, koska tällöin tekstissä asetetaan eri kielet ainakin hetkittäin tasa-arvoiseen asemaan. (Aschcroft ym. 1989, 66.) Tällainen kaksi- tai monikielinen kirjoitus on myös suunnattu erilaisille yleisöille.

Kaksi- tai monikielisyys ei merkitse vain eri kielten erillistä osaaamista, vaan niiden yhdistelyä. Etenkin puhekielessä voidaan leikitellä vapaasti erilaisilla kielellisillä yhdistelmillä, jotka eivät mukaudu valtakulttuurin kielellisiin normeihin. Kielellisillä yhdistelmillä voidaan ilmaista myös solidaarisuutta puhujaryhmän sisällä, koska vain rajattu puhujaryhmä ymmärtää yhdistelmien merkitykset. (Cortés-Conde & Boxer 2002, 137, 140, 149.) Eri etnisten ryhmien välisestä verbaalisesta vuorovaikutuksesta ja muuntelusta, kulttuurien välissä syntyvistä uusista puhemuodoista on käytetty myös nimitystä ”kolmas kielellinen tila” (ks. Lionnet 1989, 15–16). Sitä ilmentää *Montecoressa* luonnehdittu maahanmuuttajien hybridinen kieli, josta tulee maahanmuuttajien lapsille oma manifestinsa:

Me ollaan niitä jotka vievät teiltä teidän ällöttävän kielenne ja murjovat sitä. Me ollaan niitä jotka eivät ikinä hyväksy kieltä joka on konstruoitu seulomaan meidät pois [--]. Me ollaan niitä jotka gittaa sen sijaan että kävelee, ägaa sen sijaan että voittaa, bazaa sen sijaan että rakastelee. [--] Me ollaan niitä jotka tajuavat että oikeasti korispaita on en basketlinne eikä ett ja että meckalla ei ole mitään tekemistä mopojen tuunaamisen kanssa ja että fin katt jolla on siisti boudis ei todellakaan tarkoita kissan turkkia eikä sukutaulua. (Khemiri 2007, 284.)

Sisäpiirimäisellä kielenkäytöllään maahanmuuttajien lapset vahvistavat me-henkeä ja uhmaavat valtakielen normeja. Monet maahanmuuttajat ja etnisten vähemmistöjen kirjailijat ovat korostaneet sitä, että vähemmistöasema pakottaa jatkuvaan kielelliseen tietoisuuteen, mikä on usein myös kirjallista luovuutta liikkeelle paneva voima.

Maahanmuuttoa kuvaavaa runoutta ja muita lajeja

Runous on suosittu laji suomalaisten ja ruotsalaisten maahanmuuttajien keskuudessa. He ovat julkaisseet runoja pääasiassa antologioissa tai internetissä, sen sijaan runokokoelmia on vähemmän. Suomessa asuvista ulkomaalaistaustaisista kirjailijoista runokokoelmia ovat julkaisseet muun muassa iranilaissyntyiset Farzaneh Hatami Landi, Kiamars Baghbani sekä perulaissyntyinen Maritza Núñez.

Ruotsissa kasvanut ugandalaistaustainen Johannis Anyuru (s. 1979) käsittelee runoudessaan maahanmuuttajien asemaa nyky-Ruotsissa. Anyuru voidaan yhdistää Mustan Atlantin perinteeseen, jolla tarkoitetaan afrikkalaisjuuristen mustien intellektuellien ja taiteilijoiden yhteyksiä ja vaikutussuhteita Atlantin eri puolilla, kuten Karibialla, Amerikan mantereella ja Britanniassa (ks. Gilroy 1993). Anyurun esikuvina ovat muun muassa afrikkalais-amerikkalaiset ja karibialaiset mustat kirjailijat.

Anyurun esikoiskokoelman *Det är bara gudarna som är nya* (2003, ”Vain jumalat ovat uusia”) kehyksenä on Homeroksen Iliaan Troijan sota. Anyuru soveltaa siinä jälkikoloniaaliseen tapaan länsimaista mytologiaa yhdistämällä teemaan monikulttuurisen näkökulman. Modernia Troijaa edustaa runoissa monikulttuurinen kaupunkiympäristö, jossa göteborgilaiset siirtolaiset ja pakolaiset taistelevat elintilastaan ruotsalaisessa kulttuurissa. Esimerkiksi runossa *Svart neon* (”Musta neon”) kuvataan maahanmuuttajia, jotka ovat syrjäytyneet ruotsalaisesta hyvinvointiyhteiskunnasta, ja heidän oviinsa liimatut oudot sukunimet edustavat diagnooseja parantumattomasta sairaudesta. (Anyuru 2003, 35.) Runoissa esiintyy sellaisia sankarihahmoja kuin Musta Akilleus ja pizanzaipaitaja Odysseus, ja niissä mukaillaan ghattokirjoitusta, jossa kreikkalaista eppistä muotoa yhdistellään amerikkalaisen hip hop -bändi Mobb Deepin lauluihin urbaanin elämän kovuudesta. Myös afrikkalais-amerikkalaisia puhetyylejä on muunnettu kokoelmassa ruotsin kielelle. Esimerkiksi Mustaa Akilleusta kuvataan vaarallisimmaksi ”nekruksi” maan päällä (”Den Farligaste Niggern På Jorden”, ks. Anyuru 2003, 9). Johan Lundbergin (2003) mukaan Anyurun runoissa ”sämplätään” kieltä, ja se edustaa vastarinnan vyöhykettä mustine sankareineen (ks. myös Rantonen 2009c, 73–74).

Somalit kuuluvat Pohjoismaiden suurimpiin pakolaisryhmiin. Suomessa ilmestyneessä *Sagaal Dayrood. Nio höstregn. Yhdeksän syyssadetta* -antologia (2000) tuo esille myös maahanmuuttajien kokemuksia ja antaa äänen erityisesti Suomessa asuville somalinaisille. Kokoelmaan on kerätty kansainvälisestikin vain vähän tunnettua somalinaisten suullista perimätietoa. Perinteisesti somalialaiset runot ovat reaktioita poliittisiin ja yhteiskunnallisiin tapahtumiin. Samoin Suomessa asuvat somalialaistaustaiset runoilijat tuomitsevat runoissaan Somalian sodat. Niissä kerrotaan myös pakolaisajan kokemuksista kylmässä ja ulkomaalaisia vieroksuvassa Suomessa, kuten Ardo Xaashi Samatarin runossa *Dhaqan iyo Dhulkeenna*:

Jos he tosiaan tekisivät rauhan lakien mukaan/En säilyttäisi maksaani
 purevassa kylmyydessä/Ei minun nimeni olisi ikuisesti ”pakolainen”//

Sinä Suomi, yhtä vain sinulta kysyn./ Jollette ole rikkaita vaan todella köyhiä/Jos joka päivä kuuluu valitusvirsiiä?/Miksi meidät kutsuttiin tänne ja otettiin vastaan? (Tiilikainen ym. 2000, 223.)

Antologia sisältää myös rukouksia uuden maan puolesta ja viittauksia Suomen sotiin, kuten Hibo Garaad Ibraahinin runossa *Duco*:

Jumala, mikset lopeta Suomen itkua/He rakastavat lunta, anna sen tehdä heille hyvää/Anna heille se Talous, josta he niin kovasti puhuvat/Jumala, Venäjä katkaisi heiltä käsivarren, auta heitä/ [--]. (Tiilikainen ym. 2000, 217.)

Runojen ohella maahanmuuttajakirjailijat ovat julkaisseet, kuten monet etnisten ja kansallisten vähemmistöjen kirjailijat, paljon lastenkirjoja: ne toimivat siltana eri sukupolvien kesken ja vaalivat yhteistä historiaa. Esimerkiksi Ruotsissa kurdit ovat lastenkirjailijoina tuotteliaita. Suomessakin kurditaustaisen Alexis Kouroksen romaani *Gondwanan lapset* voitti lastenkirjallisuuspalkinnon Pikku-Finlandian vuonna 1997. Myös afrikkalaistaustaiset maahanmuuttajat ovat julkaisseet Ruotsissa ja Suomessa paljon lastenkirjallisuutta. Suomesta mainittakoon Wilson Kirwa, joka on julkaissut satukirjan *Amani-aasi ja sisäinen kauneus* (2005), ja somalitaustaisen Ahmed M. Mahdin julkaisemat kansantarinat. Ruotsissa esimerkiksi somalikirjailija Abdullah Hassan Roble ja juuriltaan gambialainen Kebba Sonko ovat julkaisseet afrikkalaisia satuja.

Edelleen omana erillislajinaan pidetyllä monikulttuurisella dekkarikirjallisuudella on edustajia myös Pohjoismaissa. Dekkari on esimerkiksi ruotsinkreikkalaisen Theodor Kallifatidesin uusi kirjallinen aluevaltaus; mainittakoon myös ruotsinsuomalaisen Zac O'Yeahin (Sakari Nuottimäki) humoristiset dekkarit, kuten *Tandoori älgen* (2007).

Monet maahanmuuttajat kirjoittavat muuttoliikkeiden vaikutuksesta ja usein heidän teostensa tematiikassa ja käsittelytavassa voidaan erottaa vaikutteita kirjailijan kulttuuritaustasta. On silti huomattava, että maahanmuuttajien kirjallisuuden etniset ja kansalliset taustat

voivat nekin olla liikkuvia tulkin painopisteiden kannalta. Esimerkiksi iranilaisen Kiamars Baghbanin (s. 1956) tuotantoa voi lukea maahanmuuttajan kirjallisuutena tai farsilaisena, suomalaisena tai maailmankirjallisuutena. Kuitenkaan maahanmuuttajien tekstejä ei tulisi lukea vain kulttuuri-identiteetin kysymysten kautta, sillä tämä lukutapa ei tee aina täyttä oikeutta kirjallisuudelle kirjallisuutena ja kielenä, kuten Kai Mikkonen (2001, 553–554) on tähdentänyt.

Maahanmuuttajakirjallisuutta arvioitaessa on myös otettava huomioon, että näkemykset taiteesta voivat vaihdella eri kulttuureissa. Tämä voi merkitä esteettistä haastetta: etenkin lännen ulkopuolelta muuttaneiden kirjallisuutta ei voi suhteuttaa pelkästään eurooppalaisiin kirjallisuuskäsityksiin. Esimerkiksi ruotsiksi kirjoittavien iranilaisten teksteissä on erotettu länsimaisesta poikkeava argumentointitapa (ks. Gröndahl 2002, 56). Kulttuurien vuorovaikutus voi synnyttää kekseliäitä taiteellisia ratkaisuja ja pohjoismainen kirjallisuus voi kokea muodonmuutoksia erilaisten kertomusperinteiden, mytologioiden ja taidekäsitysten käydessä vuoropuhelua.

Julkaisufoorumeita ja monikielisiä julkaisuratkaisuja

Monet maahanmuuttajat julkaisevat kirjoituksiaan verkkofoorumeilla, lehdistä ja omakustanteina. Ruotsissa on etnisten vähemmistöjen kirjailijoille tarjolla myös *Författarens Bokmaskin* -kustantamo, joka julkaisee teoksia kirjailijoiden itse hankkimalla rahoituksella. Omakustanteet ja nettifoorumit voivat olla tärkeitä julkaisuväyliä, sillä maahanmuuttajien voi olla hankala saada teoksiaan julki, koska heidän tyyliinsä, kielenkäyttötapaansa ja aihepiirinsä poikkeavat valtavirran kirjallisuudesta. Siksi eri tukitoimet ovat tärkeitä taide- ja julkaisuhankkeissa.

Usein maahanmuuttajien teosten synnyssä apuna on ollut suomalainen suomentaja tai toimittaja. Esimerkiksi Wilson Kirwa saneli Henry Saurelle elämäntarinansa teoksessaan *Juoksijasoturin ihmeel-*

linen maailma (2006). Saure (2006, 9) toteaa, että kuunnellessaan Kirvaa hän oppi ymmärtämään suullisen perinteen merkityksen tapana tarkkailla elämää. Joseph Owindin alun perin englanninkielisen teoksen *Kato kato nekru!* suomensi puolestaan hänen ystävänsä Risto Karlsson. Tuore esimerkki on Heini Sarasteen toimittama *Mahabad* (2007), johon Saraste on kirjannut irakilaisen ystävänsä Mahabadin elämänvaiheita, matkaa irakilaisesta kurdikylästä Iranin, Turkin ja Saksan kautta Suomeen. Lisäksi on tärkeää, että maahanmuuttajat ovat mukana toimittamassa teoksia ja että tekstit toimivat omaehtoisesti, jotta kulttuurierot eivät liukene tarpeettomasti valtakirjallisuuden tyyleihin.

Ruotsissa etnisten vähemmistöjen ja maahanmuuttajien kirjallisuutta on tuettu julkisesti huomattavasti runsaammin kuin Suomessa. Esimerkiksi Ruotsin *Kulturrådet* on panostanut ohjelmaan *Strategi för det internationella litteratursamarbetet*, jonka tarkoituksena on vahvistaa maahanmuuttajien asemaa ruotsalaisessa kirjallisessa elämässä. Pyrkimyksenä on ollut myös luoda verkosto ilmaisuvapauden ja pakolaiskirjailijoiden tukemiseksi Ruotsissa. Suomessa on parhaillaan meneillään hanke *Taiteilijatuiki ja monikulttuurisuus*. (Niemi 2010, 10.)

Suomessa on kunnallisten ja valtakunnallisten hankkeiden siivittämänä julkaistu maahanmuuttajien antologioita, kuten *Sama taivas, eri maa* (1999), *Hedelmät jotka eivät tuoksu ruudille* (2000) ja Elävi-
en runoilijoiden klubin *Divaani*-runokokoelma (2004). Esimerkiksi antologiassa *Kassandra. Kertomuksia suomalaisuudesta* (2000) tarkkaillaan monikulttuurisuutta ja uussuomalaisuutta naisten näkökulmasta. Novelliantologia *Mikä ihmeen uussuomalainen?* (2009) perustuu maahanmuuttajille tarkoitettuun novellikilpailuun, jonka järjesti ”Kulttuurien välisen vuoropuhelun” teemavuoden 2008 toimikunta. Maahanmuuttajat ovat ryhtyneet myös kustantajiksi, kuten Kiamars Baghbani, joka on perustanut toiminimen ”Kulttuuritarha” maahanmuuttajakirjailijoiden teoksien julkaisua ja markkinointia varten. Ruotsissa kurdinaiset ja iranilaiset naiset ovat puolestaan perustaneet oman naiskustantamon (ks. Gröndahl 2002, 63).

Pakolaiskirjailijat ovat kamppailleet usein oikeudesta äidinkieleensä jo kotimaissaan. Siksi ulkomailla luotu kirjallisuus voi olla kulttuuriperinteen säilymisen kannalta ensiarvoista. Monet maahanmuuttajat jatkavatkin työtään kielensä ja kulttuurinsa hyväksi ulkomailla. Ruotsissa on esimerkiksi julkaistu teoksia monilla maailman kielillä, kuten amharan, tigrinjan, swahilin, mandingon ja akanin kielellä. Joissakin kulttuureissa on pitkä kirjallinen perinne, jolloin eri kirjallisuusspiiriin siirtyminen ei merkitse yhtä suurta kynnystä kuin niille, joiden kulttuurissa ei ole vahvaa kirjallista perinnettä. Useilla kansoilla on taas vahva suullinen perinne, mutta kirjoituskieltä eli ortografiaa vasta luodaan, mainittakoon somalin kieli ja kurdikielet, jotka ovat olleet pitkään uhattuina. (Gröndahl 2002, 54, 56.)

Esimerkiksi kurdikirjailijat ja somalikirjailijat tekevät Pohjoismaissa perustyötä oman kielen säilyttämiseksi ja muokkaamiseksi nykytarpeita varten, mitä edustaa myös edellä mainittu kolmikielinen antologia *Sagaal Dayrood. Nio höstregn. Yhdeksän syyssadetta*, jonka runot ja laulut on kirjoitettu somaliksi ja sen jälkeen käännetty sekä suomeksi että ruotsiksi. Edelleen myös Raisa Lardotin runoteos *Jäätyneet linnut putoavat oksiltaan* (2001), joka kertoo muistojen ja nykypäivän Vepsästä, on suunnattu sekä suomalaiselle että venäjänkarjalaiselle lukijakunnalle. Kolmikielisen kokoelman runot ovat suomeksi, vepsäksi ja venäjäksi.

Kulttuurien välissä elävien kirjailijoiden teksteille on kehitelty näin monikielisiä julkaisuratkaisuja, joilla on tarkoitus tavoittaa erilaisia yleisöjä. Esimerkiksi Philippe Quicheteaun *Sunnuntaikirjeitä Suomesta. Courrier de Finlande* ja Roman Schatzin *Suomesta, rakkauhdella* ovat kaksikielisiä. Quicheteaun kirjeet on julkaistu vierekkäisillä sivuilla sekä suomeksi että ranskaksi, ja Schatzin kirjan toinen puoli on kirjoitettu suomeksi, toinen englanniksi. Farzaneh Hatami Landin teoksen *Varjojen ääni* (2004) runot on julkaistu farsiksi, englanniksi ja suomeksi. Nämä esimerkit kertovat uudenlaisista julkaisuratkaisuista, joissa ajatellaan monikulttuurisia ja -kielisiä lukijakuntia.

Lopuksi

Maahanmuuttoon liittyviin uudissanoihin ja keskusteluihin liittyy politisoitumista ja kielteisiä mielikuvia, ja se on heijastunut myös kirjallisuuden määrittelyissä. Esimerkiksi Ruotsissa ”maahanmuuttajien kulttuuri” on alkanut viitata syrjäytymiseen ja ulkopuolisuuteen. Tämä on näkynyt myös maahanmuuttajien kirjallisuuden arvottamisena muuta ruotsalaista kirjallisuutta marginaalisemmaksi (ks. Gröndahl 2008).

Koska maahanmuuttajan käsitteeseen liittyy kielteisiä mielikuvia, joissa siirtolaiset, pakolaiset ja jopa heidän lapsensa ymmärretään ”ikuisiksi” muukalaisiksi, käsitteen tilalle on pyritty luomaan myönteisempiä ja havainnollisempia nimityksiä. On esimerkiksi luontevampaa puhua maahan muuttaneista kuin ikuisesti maahan muuttajista (esim. Hakalahti 2007, 30). Maahanmuuttajista ja heidän lapsistaan on käytetty myös nimitystä *uussuomalainen*, joka mukailee muualla Euroopassa, kuten Ruotsissa (”nysvensk”), käytettyjä nimityksiä. Maahanmuuttajien nimittäminen ”uusiksi” kansalaisiksi sisältää ajatuksen, että he tuovat kulttuuriin uusia näkökulmia.

Mutta myös käsitteitä *suomalaistunut* tai *uussuomalainen* voidaan arvostella kiinnittymisestä nationalistisiin ja suomalaistaviin puhetapoihin. Kirjallisuuden kohdalla tämä voi merkitä etnisten vähemmistöjen sulauttamista valtakulttuurin kirjallisuuteen: jos esimerkiksi sellaisten etnisten yhteisöjen kirjallisuuksia kuin Ruotsin kurdien ja iranilaisten kirjallisuutta aletaan kutsua vain uusruotsalaiseksi kirjallisuudeksi, sitäkin voidaan kritisoida etnisten kirjallisuuksien omintakeisuuden ohittamisesta. Tällöin voi käydä kuin Yhdysvalloissa, jossa englannin kieli on ollut hallitseva tekijä amerikkalaisen identiteetin ja kansallisvaltion rakentamisessa. Tämä on vaikuttanut siihen, että amerikkalaisessa kirjallisuudessa muilla kielillä kirjoitettu amerikkalaisten etnisten yhteisöjen kirjallisuus on marginalisoitunut (ks. Gröndahl 2002, 39). Esimerkiksi Ruotsissa pyritään ehkäisemään tätä kehitystä ja tukemaan monikielisyyttä, johon kuuluu myös muilla kuin ruotsin kielellä kirjoitetun maahanmuuttajien kirjallisuuden tukeminen. Mutta

silti maahanmuuttajien kirjallisuuden saama tuki on viime vuosina heikentynyt myös Ruotsissa, kuten Satu Gröndahl on korostanut. Siinä missä Ruotsin kansallisille historiallisille vähemmistöille on EU:n kehyksissä taattu aiempaa turvatumpi kielellinen ja kulttuurinen asema, maahanmuuttajien kielille ja kulttuureille ei ole myönnetty virallista asemaa tai erityistä suojelua. Gröndahlin (2008, 620, 625; Gröndahl 2010, 21) mukaan tämän vuoksi virallisten kansallisten vähemmistöjen asema on vahvistunut, kun taas maahanmuuttajien on osin heikentynyt, mikä on heijastunut myös kirjallisuuden tukijärjestelmissä.

Kirjailijoiden käsittely vain oman kansansa tai maahanmuuttajien edustajana voi olla kahlitsevaa, ja etenkin siirtolaisten ja pakolaisten seuraavat sukupolvet vierastavat ryhmämuotteja. Muun muassa Paasonen (ent. ElRamly) ja Khemiri eivät halua tulla luetuiksi vain etnisinä ja maahanmuuttajakirjailijoina, vaikka he kirjoittavat kulttuurieroista. Esimerkiksi Ruotsissa syntynyt ja kasvanut Khemiri ei luonnollisesti-kaan pidä itseään maahanmuuttajakirjailijana, vaan katsoo pikemmin edustavansa kirjailijaa, joka tutkii yksilön ja yhteisön välistä suhdetta, kuten ruotsalaisuutta ja maahanmuuttajien asemaa. Yhteisöihin liittyviä mielikuvia purkamalla hän haluaa osoittaa niiden kuvitteellisen luonteen. (Skogberg 2006.) Maahanmuuttajien lasten eli niin kutsutun toisen polven maahanmuuttajien samastaminen vanhempiinsa onkin paradoksaalista – ikään kuin he edustaisivat ”ajatonta” ja sukupolvelta toiselle jatkuvaa maahanmuuttoa, vaikka nämä eivät olisi muuttaneet mistään mihinkään. Tämä ”ajattomuuden” korostaminen voi johtaa kirjallisuuden alueella myös käsitykseen maahanmuuttajakirjallisuudesta epämodernina, kaanonin ulkopuolisena poikkeuksena, jossa ulkomaalaistaustaisten kirjailijoiden asema kirjallisuusinstituutiossa samastetaan maahanmuuttajien ulkopuoliseen asemaan yhteiskunnassa. (Ks. Gröndahl 2008, 622, 625.)

Paasonen (ent. ElRamly) tapauksessa esille nousee edelleen kulttuurieroja käsittelevän kirjallisuuden luokittelun hankaluus. Hänen teostaan *Auringon asema* on esimerkiksi pidetty suomalaisesimerkinä jälkikolonialisesta kirjallisuudesta, jolla tarkoitetaan entisistä siirtomaista länteen muuttaneiden ja näitä seuraavien sukupolvien

kirjallisuutta – etenkin jos siinä käsitellään kulttuurieroja. Monien lukijoiden ja kirjailijankin mielestä teos profiloituu paremmin tyylijien kehyksessä, kuten elämäkertana kuin kulttuurien basaaria edustavana maahanmuuttajakirjallisuutena. Kirjailija kritisoi teoksen sijoittamista jälkikolonialiseen kirjallisuuteen, eikä hän ole myöskään samaa mieltä kriitikkojen havaitsemista arabialaisista tyylipiirteistä (pitkät virkkeet, elliptisyys ja toisto, lyryisyys, länsimaisesta epiikasta poikkeava logiikka, syklinen aika), vaan korostaa sen sijaan tyyliinsä feminiinisyyttä. *Auringon asemassa* on kuitenkin maahanmuuttajien kirjallisuudelle ja monikulttuuriselle kirjallisuudelle ominaisia pohdintoja kulttuuri-eroista (Soikkeli 2002; Nissilä 2007, 216).

”Maahanmuuttajakirjallisuuden” käsitettä on arvosteltu etenkin etnisen taustan ylikorostamisesta. Mutta maahanmuuttajakirjailijan nimike näyttää yhä käyttökelpoiselta määreeltä ainakin silloin kun pohditaan, vaikuttaako kirjailijan etninen tausta hänen käsittelytapansa, tematiikkaansa ja kirjalliseen statukseensa. Ulkomaalaistaustaisten kirjailijoiden asema eri maiden kirjallisuudessa vaihtelee syrjinnästä muodikkaaseen brändiin. Esimerkiksi brittikirjallisuudessa ”maahanmuuttajakirjailija” (”migrant writer”) on nykyään myyvä brändi, ja maahanmuuttajien kirjallisuus on tällä hetkellä Britannian palkituinta ja näkyvintä kirjallisuutta (ks. Rantonen 2009b, 46–47). Sen sijaan pohjoismaisessa kirjallisuudessa ulkomaalaistaustaiset kirjailijat eivät ole yhtä näkyviä, muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta, ja usein he myös arvostelevat vahvasti etnisen taustansa ylikorostamista. Silti monet siirtolaiset ja pakolaiset ovat sekä lukijoina että kirjailijoina löytäneet juuri maahanmuuttajien kirjallisuudesta oman kirjallisen yhteisönsä ja kehyksensä. Siinä missä osa kirjailijoista korostaa etnistä taustaansa, osa haluaa häivyttää sen sekä teoksistaan että julkisuuskuvastaan.

Suomessa ja Ruotsissa julkaistava kirjallisuus näkyy kansainvälistyvän ja monikulttuuristuvan niin tekijöiltään kuin aihepiireiltäänkin. Sen tunnustaminen voi tapahtua viiveellä. Esimerkiksi muualla Euroopassa, kuten Britanniassa ja Saksassa, toisen maailmansodan jälkeisiä suuria muuttoliikkeitä ja niiden seurauksia kuvaava kirjallisuus on vasta nykyään tunnustettua – 60 vuotta suurten muuttoliikkeiden

jälkeen. Nykyään on puhuttu myös siirtymästä jälkietniseen vaiheeseen. Monet kirjailijat, joilla on juuret ulkomailla ja jotka ovat käsitelleet maahanmuuttajien yhteisöjä, ovat arvostelleet käsityksiä kirjailijasta etnisen ryhmänsä puolestapuhujana ja tähän rooliin liittyviä odotuksia. Esimerkiksi ElRamly on arvostellut rooliaan kulttuurilähettiläänä (ks. Nissilä 2007, 216). Kirjailijat ovat voineet kyseenalaistaa etnisyyden merkityksen identiteetin keskeisenä tekijänä ja korostaa sitä esimerkiksi pelkkänä valittuna roolina. Etnisten yhteisöjen ja identiteettien rajat ovat monikulttuurisessa tilanteessa myös hämärtyneet. (Rantonen 2009b, 51.)

Maahanmuuttajien kirjallisuus, etnisten vähemmistöjen kirjallisuus ja monikulttuurinen kirjallisuus näyttävät yhä tarpeellisilta kategorioilta, jos halutaan pohtia, miten kirjallisuus käsittelee kulttuurisia identiteettejä, kulttuurien välissä elämistä sekä kulttuurierojen merkityksiä ja vaikutuksia. Vasta jos eroja suhteessa valtavirran kirjallisuuteen ei voida osoittaa, monikulttuurisen kirjallisuuden kategoria käy tarpeettomaksi. Kyse on myös siitä, minkä merkityksen annamme etnisille ja kulttuurisille eroille. Usein niiden esiin nostaminen on nähty tarpeettoman kaksinapaisesti joko kielteisenä tai myönteisenä ylikorostamisena. Ääritapauksessa etnisen taustan painottamisen on sanottu jopa lisäävän rasismia ja toiseksi tekemistä.

On tärkeä olla tietoinen etnisyyden korostamiseen liittyvistä valta-asetelmista. Jos taas etnisyyden kysymykset ohitetaan ja häivytetään, se kuihduttaa ymmärrystämme kirjailijoiden asemasta ja kirjallisuuden esteettisistä murroksista monikulttuurisissa yhteiskunnissa, jollaisia Suomi ja Ruotsi nykyään ovat.

KIRJALLISUUS

- ABU-HANNA, UMACIYA 2003. *Nurinkurin*. Helsinki. WSOY.
- ABU-HANNA, UMACIYA 2007. *Sinut*. Helsinki. WSOY.
- ANYURU, JOHANNES 2003. *Det är bara gudarna som är nya*. Stockholm. Wahlström & Widstrand.
- ASHCROFT, BILL & GRIFFITH, GARETH & TIFFIN HELEN 1989. *The Empire Writes Back. Theory and Practice in Post-colonial Literatures*. London. Routledge.
- BAKHTIARI, MARJANEH 2007. *Mistään kotosin*. (Kalla det vad fan ni vill, 2005.) Suom. Leena Peltomaa. Helsinki. Otava.
- BHABHA, HOMI K. 1994. *Location of Culture*. London. Routledge.
- CORTÉS-CONDE, FLORENCIA & BOXER, DIANA 2002. "Bilingual word-play in literary discourse: the creation of relational identity." – *Language and Literature. Journal of the Poetics and Linguistics Association*. Vol 11, Number 2, May. 137–151.
- ELRAMLY, RANYA 2002. *Auringon Asema*. Helsinki. Otava.
- FAWS, YOUSIF ABU AL 2000. *Täikalintu*. (Alk. *Tä'ir al Dahsha*.) Suom. Marko Juntunen. Helsinki. Like.
- GILROY, PAUL 1999: *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. (Alk. 1993) Cambridge (Mass.). Harvard University Press.
- GRÖNDAHL, SATU 2002 (toim.). "Invandrar- och minoritetslitteraturer i Sverige. Från förutsättningar till framtidsutsikter." – *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*. Toim. Satu Gröndahl. Uppsala Multiethnic Papers 45. Centrum för multietnisk forskning. Uppsala. Uppsala universitet. 35–70.
- GRÖNDAHL, SATU 2008. "Kön/genus, ras/etnicitet och klass i konstruktion av invandrar- och minoritetslitteratur." – *Gränser i nordisk litteratur – Borders in Nordic literature*. IASS XXVI 2006. Vol 2. Toim. Clas Zilliacus & Heidi Grönstrand & Ulrika Gustafsson. Åbo. Åbo Akademi förlag. 619–626.
- GRÖNDAHL, SATU 2010. "Ruotsin monikulttuurinen kirjallisuus ja sen paikantaminen kirjallisessa kentässä." – *Uutelo*. Tampereen yliopiston taideaineiden laitoksen vuosijulkaisu. Toim. Mari Kulmanen & Maria Laakso & Sami Simola. 20–25.
- HAKALAHTI, NIINA 2003. "Kun vieraus on voima." – *Lumooja* 02. 14–15.
- HAKALAHTI, NIINA 2007. "Kotimainen maahanmuuttajakirjallisuus." – *Suomi kakkonen ja kirjallisuuden opetus*. Toim. Marjo Mela & Pirjo Mikkonen. Helsinki. SKS. 29–38.
- HAKKARAINEN, MARJA-LEENA 2005. *Euroopan taivaan alla. Monikulttuurisuus ja muuttuvat identiteetit uudessa saksalaisessa kirjallisuudessa*. Taiteiden tutkimuksen laitos. Sarja A, n:o 55. Turku. Turun yliopisto.

- HALL, STUART 2003. ”Monikulttuurisuus”. Suom. Mikko Lehtonen. – *Erilaisuus*. Toim. Mikko Lehtonen & Olli Löytty. Tampere. Vastapaino. 233–281.
- HALMESÄRA, MAARIT & LÖYTTY, OLLI & RIMMINEN, MIKKO (toim.) 2009. – *Mikä ihmeen uussuomalainen?* -novelliantologia. Helsinki. Teos.
- HAMADON, MARIAM 2009. ”Seurapiirihai.” – *Mikä ihmeen uussuomalainen?* -novelliantologia. Toim. Maarit Halmesara & Olli Löytty & Mikko Rimminen. Helsinki. Teos. 11–20.
- KALLIFATIDES, THEODOR 2005. *Uusi maa ikkunani takana. (Ett nytt land utanför mitt fönster, 2001.)* Suom. Asta Piironen. Helsinki. Like.
- KHEMIRI, JONAS HASSEN 2004. *Ajatussulttaani. (Ett öga rött, 2003.)* Suom. Outi Menna. Helsinki. Johnny Kniga.
- KHEMIRI, JONAS HASSEN 2007. *Montecore. Uniikki tiikeri. (Montecore – en unik tiger, 2006.)* Suom. Katriina Savolainen. Helsinki. Johnny Kniga.
- KONGSLIEN, INGEBORG. ”Migrant or Multicultural Literature in the Nordic Countries. Literature from the Nordic Countries.” – *Nordic Voices*. Toim. Jenny Fossum Grønn. Oslo. Nordbok. 34–45.
- KURONEN, ANITA 2009. ”Ikävä.” – *Mikä ihmeen uussuomalainen?* -novelliantologia. Toim. Maarit Halmesara & Olli Löytty & Mikko Rimminen. Helsinki. Teos. 34–42.
- LATISEVA, INNA 2010. *Ryssänä Suomessa. Vieras väärästä maasta.* Suom. englanninkielisestä käsikirjoituksesta Marianna Kurtto. Helsinki. Otava.
- LEONARD, PETER 2005. *Imagining Themselves. Voice, Text, and Reception in Anyuru, Khemiri and Wenger.* A Master of Arts Thesis. Department of Scandinavian Studies. Seattle. University of Washington.
- LINDÉN, ZINAIDA 2007. *Kirjeitä Japanista.* Käsikirjoituksesta ”Takakirves-Tokyo” suom. Jaana Nikula. Helsinki. Gummerus.
- LIONNET, FRANÇOISE 1989. *Autobiographical Voices. Race, Gender, Self-Portraiture.* Ithaca & London. Cornell University Press.
- LLOYD, DAVID & JANMOHAMED, ABDUL (toim.) 1990. *The Nature and Context of Minority Discourse.* Oxford ym. Oxford University Press.
- LUNDBERG, JOHAN 2003. ”Lyrisk sampling i förortens Troja.” – *Svenska Dagbladet* 3.4.
- MIKKONEN, KAI 2001. ”Muukalaisten kielellä. Maahanmuuttajien kirjallisuus ja monikulttuurisuuden merkitys.” – *Kanava*. N.o 8. 553–559.
- MÄKI, HARRI ISTVAN 2007. Rihmaston keskustelufoorumi. 2.9.2007 <http://www.rihmasto.net/forum/viewtopic.php?t=3157&sid=8121e11af4eae446c4d0e> Haettu 21.2.2010.

- MÄKI, HARRI ISTVAN (toim.) 2000. *Hedelmät jotka eivät tuoksu ruudille. Maahanmuuttaja-antologia*. Tampere. Pirkanmaan taidetoimikunta.
- NIEMI, JUHANI 2010. ”Maahanmuuttajakirjailijoita tutkimassa.” – *Uutelo*. Tampereen yliopiston taideaineiden laitoksen vuosijulkaisu. Toim. Mari Kulmanen & Maria Laakso & Sami Simola.
- NISSILÄ, HANNA-LEENA 2007. ”Jälkikoloniaalinen naiskirjoitus. Suomalaisen kirjallisuuden uudet tulokkaat.” – *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Toim. Joel Kuortti & Mikko Lehtonen & Olli Löytty. Helsinki. Gaudeamus. Helsinki University Press. 209–226.
- OJALA, ELLA 2005. *Pitkä kotimatka*. (Alk. 1988.) Helsinki. Tammi.
- OWINDI, JOSEPH WANDERA 1972. *Kato, kato nekru*. Käsikirjoituksesta suom. Risto Karlsson. Helsinki. WSOY.
- PRINCE, GERALD 2005. ”On Postcolonial Narratology.” – *A Companion to Narrative Theory*. Toim. James Phelan. Malden. Blackwell. 372–381.
- PYNNÖNEN, MARJA-LIISA 1995. ”Ruotsinsuomalaisia pääsee kirjallisuuden kentälle.” – *Marginalia ja kirjallisuus. Ääniä suomalaisen kirjallisuuden reunoilta*. Toim. Matti Savolainen. Helsinki. SKS. 145–187.
- QUICHETEAU, PHILIPPE 1999. *Sunnuntaikirjeitä Suomesta. Courrier de Finlande*. Suom. Jouni Kurne. Helsinki. Tammi.
- RANTONEN, EILA 2006. ”Maahanmuuttajakirjallisuus.” – *Levottomat genret ja kirjaston arki*. Toim. Kaisa Hypén. Helsinki. Kirjastopalvelu. 121–135.
- RANTONEN, EILA 2009a. Pääkirjoitus: ”Muuttavatko maahanmuuttajakirjailijat suomalaisen kirjallisuuden?” – *Kiiltomato* 6.11. 2009. <http://www.kiiltomato.net/?cat=editorial&id=193> Haettu 18.12.2009. Ruotsiksi kääntänyt Ann-Christine Snickars. ”Förändar invandrarna vår litteratur?” – *Lysmasken* 6.11. 2009. <http://www.kiiltomato.net/?cat=editorial&id=194&lang=swe> Haettu 18.12.2009.
- RANTONEN, Eila 2009b. ”Imperiumin ajasta monikulttuuriseen Britanniaan.” – *Imperiumin perilliset. Esseitä brittiläisestä nykykirjallisuudesta*. Toim. Päivi Kosonen & Päivi Mäkirinta & Eila Rantonen. Helsinki. Avain. 42–51.
- RANTONEN, Eila 2009c. ”African Voices in Finland and Sweden.” – *Transcultural Modernities. Narrating Africa in Europe. Matatu. Journal for African Culture and Society*. Toim. Elisabeth Bekers & Sissy Helff & Daniella Merolla. Amsterdam. Rodopi. 71–83.
- RANTONEN, EILA & SAVOLAINEN, MATTI 2002. ”Postcolonial and Ethnic Studies in the Context of Nordic Minority Literatures.” – *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*. Toim. Satu Gröndahl. Uppsala Multiethnic Papers 45. Centrum för multiethnisk forskning. Uppsala. Uppsala universitet. 71–94.

- SALMELA, ALEXANDRA 2009. ”Se oikea, aito maahanmuuttajablues.”
– *Mikä ihmehen uussuomalainen?* -novelliantologia. Toim. Maarit Halmesara & Olli Löytty & Mikko Rimminen. Helsinki. Teos. 48–76.
- SARASTE, Heini 2007. *Mahabad. Kuu, aamusumu ja rakkaus*. Helsinki. WSOY.
- SAURE, HEIKKI 2006. *Wilson Kirwa. Juoksijasoturin ihmeellinen elämä*. Helsinki. Otava.
- TIILIKAINEN, MARJA YM. (toim.) 2000. *Sagaal Dayrood. Nio höstregn. Yhdeksän syysadetta. Suomessa asuvien somalinaisten runoa ja proosaa*. Helsinki. Yliopistopaino.
- SCHATZ, ROMAN 2005. *Suomesta, rakkaudella*. Suom. Maarika Autio. Helsinki. Johnny Kniga.
- SHARMA, LEENA 2004. ”Jonas Hasse Khemiri.” – *Suomen Kuvalehti* 31. 50–53. <http://www.suomenkuvalehti.fi/?id=4499>.
- SKOGBERG, LENA 2006. ”Khemiri vill skriva sig ur fördomar.” – *HBL* 4.2.
- SOIKKELI, MARKKU 2002. ”Ranya ElRamly Turun Kirjakahvilassa 12.11. 2002.” – VerkonAatos -raportti <http://www.uta.fi/csmaso/aatos>
- TAO LIN 2008. *Suomen taivaan alla*. Turku. Enostone.
- TUOMINEN, MAILA-KATRIINA 2004. ”Jonas Khemiri ärsyttää lempeästi.” – *Aamulehti* 4.9.